

POLITYCZNE UWARUNKOWANIA WSPÓŁCZESNEJ
HISTORIOGRAFII GRUZIŃSKIEJ W KONTEKŚCIE
PUBLIKACJI PT. *ZGROMADZENIE KONSTYTUCYJNE
GRUZI: PROTOKOŁY POSIEDZEŃ*, T. I–VII,
RED. IRAKLI IAKOBASHVILI, MZIA KHOSITASHVILI,
EMZAR JGERENAIA, TBILISI 2019–2020, SS. 3800

Omawiana publikacja jest pierwszym całościowym wydaniem protokołów posiedzeń Zgromadzenia Konstytucyjnego Gruzji z czasu niepodległej republiki, istniejącej w latach 1918–1921. Wydawnictwo powstało w związku z setną rocznicą powołania pierwszej gruzińskiej Konstytuanty. Ukazało się jako pierwszy tytuł serii: „Dokumenty Demokratycznej Republiki Gruzji”. Archiwalia opublikowała gruzińska Biblioteka Narodowa¹, podlegająca parlamentowi Gruzji. W skład komitetu redakcyjnego weszli pracownicy BN Mzia Chositaszwili² i Emzar Dżgerenaja oraz Irakli Jakobaszwili, który jest kierownikiem Archiwum Parlamentu Gruzji.

Zebrane w 7 tomach protokoły (stenogramy) – ułożone chronologicznie – oddają przebieg posiedzeń plenarnych. Wydano je w języku gruzińskim (nim też posługiwano się podczas obrad), zachowując oryginalną ortografię i odwzorowując oryginalny układ zapisu. Każdy stenogram zawiera skład osobowy Prezydium Konstytuanty danego dnia, dokładną godzinę rozpoczęcia i zakończenia obrad oraz plan posiedzeń przewidziany na każdy dzień wraz z listą aktów prawnych przekazywanych danego dnia do prac komisjom parlamentarnym. (Zgodnie z przyjętym reżimem pracy obradowano dwa razy w tygodniu średnio po trzy godziny).

We wszystkich tomach, liczących 480–750 stron, znalazły się łącznie protokoły 173 posiedzeń, które odbyły się od 12 marca 1919 r. do 31 grudnia 1920 r.³ W zbiorze brakuje kilku protokołów (ich numery są pominięte), ponieważ oryginalne stenogramy tych posiedzeń nie zachowały się i najwyraźniej niemożliwe było ich odtworzenie. Niestety, nie zamieszczono stosownego komentarza na temat tych dokumentów. Każdy tom

¹ W 2018 r. Biblioteka Narodowa w Gruzji wydała: *Noe Zhordania – przewodniczący rządu Republiki Gruzji (1918–1921): oficjalne dokumenty i wystąpienia*, wybór i oprac. S. Jones, E. Jgerenaia, Tbilisi 2018 (seria: „Przywódcy państwowi Gruzji”, t. XIII–XV) oraz O. Janelidze, *The essays of the history of the Democratic Republic of Georgia*, Tbilisi 2018 (wyd. gruz.). Wspólnie z gruzińskim Instytutem na rzecz Rozwoju Wolności Informacji BN wydała album upamiętniający przewodniczącego Konstytuanty. Zob. *Nikoloz (Karlo) Chkheidze 1864–1926: memorial album*, ed. A. Vacharadze, Tbilisi 2019 (wyd. gruz./ang.).

² W tekście używam dwojakiej transkrypcji nazwisk gruzińskich: 1) zgodnie z polską fonetyką, przytaczając piśmiennictwo w języku polskim; 2) zgodnie z normami przyjętymi w Gruzji, opartymi na fonetyce angielskiej – w przypadku piśmiennictwa w językach angielskim i gruzińskim.

³ Stenogramy są również dostępne *online*: <http://firstrepublic.ge/ka/theme/23> (dostęp 11 XII 2020 r.).

zawiera dwa oddzielne indeksy: geograficzny i osobowy, któremu towarzyszą krótkie notki biograficzne. Brakuje natomiast indeksu przedmiotowego czy też kalendarium omawianych zagadnień, które ułatwiałyby przeszukiwanie tak obszernego materiału. Pominięto również notę edytorską oraz przypisy. Być może uczyniono to z uwagi na objętość materiału, niemniej z tych kilku względów opracowanie nieco rozczarowuje, tym bardziej że – jak wcześniej wspomniano – jest to pierwsze wydanie stenogramów posiedzeń Zgromadzenia Konstytucyjnego. Można mieć wrażenie, że jedynym celem publikacji było uczczenie jubileuszu. W kolejnych tomach planuje się zamieścić protokoły posiedzeń z 1921 r., a także materiały dotyczące działalności poszczególnych komisji parlamentarnych.

Z przedmowy kierownika działu edukacji BN Emzara Džgerenai dowiadujemy się o losach oryginalnych stenogramów. Pierwotnie zapisy przebiegu posiedzeń publikowano jako dodatek do rządowego organu prasowego „Sakartvelos Respublika” („Rzeczpospolita Gruzjińska”). W oddzielnych broszurach na bieżąco ogłaszane były przyjmowane akty prawne⁴. Po utracie niepodległości protokoły trafiły do tbiliskiego Instytutu Lenina⁵, w którym przechowywano je w zbiorze zakazanym do udostępniania⁶. W latach dwudziestych archiwalia te przejęła Biblioteka Narodowa. Pomysłodawca publikacji, doktor historii Irakli Jakobaszwili, we wstępie nakreślił ramy działania i historyczny kontekst funkcjonowania Parlamentu Gruzji pierwszej kadencji, szeroko przytaczając wypowiedzi deputowanych na temat niepodległości i demokracji. Niestety, nie podjął próby merytorycznej analizy dokumentów czy też podsumowania zawartości publikacji.

Posiedzenia Konstytuanty służyły pracom legislacyjnym, kontroli rządu oraz opracowaniu konstytucji. W istocie jednak prace nad konstytucją scedowane zostały na jedną z komisji parlamentarnych. Stenogramy zawierają dokładny przebieg jej posiedzeń: treść obrad, wystąpienia członków parlamentu i rządu, debaty wokół projektów ustaw i rozporządzeń. Protokoły te dają szeroki obraz życia politycznego, sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej Pierwszej Republiki Gruzji.

Obszerny zapis obrad unaocznia, jak trudnym zadaniem było budowanie nowego państwa na Kaukazie w tym historycznym momencie, jaki nastąpił po roku 1917. Różnorodne wypowiedzi deputowanych i ministrów dają wgląd w realia funkcjonowania młodego państwa, zmagającego się z wieloma przeciwnościami. Szczególnie często podejmowanym tematem była kwestia bezpieczeństwa wewnętrznego i nastrojów społecznych. Tym, co wpływało na niestabilną sytuację w Pierwszej Republice, był niski budżet, hiperinflacja, bieda, niedobór żywności i bezprawie. W tej dość ponurej rzeczywistości konieczna była ciągła gotowość do obrony granic oraz walka z wewnętrznymi zagrożeniami. Zmagano się z napadami bolszewików i inspirowanymi przez nich separatyzmami⁷, a powracający z frontu kaukaskiego rewolucyjnie nastroszeni żołnierze

⁴ Ministerstwo Sprawiedliwości w latach 1919–1920 wydawało „Zbiór praw i rozporządzeń”, nr 1–28. Wydanie zbiorcze: *Zbiór aktów prawnych Demokratycznej Republiki Gruzji 1918–1921*, Tbilisi 1990.

⁵ Gruzjińska filia Instytutu istniała pod różnymi nazwami, m.in. jako Instytut Marksa, Engelsa i Lenina. Potoczna nazwa instytucji i budynku używana obecnie to IMELi.

⁶ Szerzej na temat losów archiwaliów przechowywanych w budynku IMELi zob. I. Dżachua, W. Lursabiszwili, O. Tuszuraszwili, *Archiwum MSW Gruzji – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*, „Przełom Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2015, t. 8, s. 92–93.

⁷ O. Janelidze, *The Democratic Republic of Georgia 1918–21*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 1.

rosyjscy płądowali domostwa. Kluczowa zatem była walka z anarchią i przeciwdziałanie agenturze bolszewickiej podburzającej ludność do zamieszek. Podłożem, które sprzyjało komunistycznej propagandzie, był wspomniany głęboki kryzys ekonomiczny i ubożenie ludności. Rozwojowi anarchii i antyrządowych wystąpień sprzyjał też element kryminalny i masowa dezercja z gruzińskiej armii⁸.

W takich realiach w ciągu 2 lat i 9 miesięcy (tyle czasu istniała Pierwsza Republika) próbowano bez jakiegokolwiek pomocy zewnętrznej naprędce stworzyć państwo i odbudować naród, a tym samym udowodnić światu swoje prawo do samostanowienia. Mimo ogromnych przeszkód rządy gruzińskich socjaldemokratów stworzyły atrakcyjną alternatywę ideową, której sukces realnie zagrażał bolszewizmowi. Zanim jednak doszło do walk z bolszewikami, armia gruzińska musiała stawić czoła wojskom ormiańskim, oddziałom gen. Denikina oraz armii tureckiej. Młode państwo walczyło również o uznanie na arenie międzynarodowej, neutralizując chociażby wydźwięk antygruzińskiej propagandy „białych” Rosjan, przedstawiającej reformy i starania socjaldemokratów jako rządy samych bolszewików.

Zapisy posiedzeń Konstytuanty są bez wątpienia ważnym źródłem do historii politycznej Gruzji, a także dla analizy rządów partii socjaldemokratycznej (jej decyzji, stosunku do poszczególnych wydarzeń, relacji z opozycją itd.). Należy je brać pod uwagę, podejmując się rzeczowej oceny rządów Pierwszej Republiki.

Demokratyczna Republika Gruzji była pierwszym socjaldemokratycznym krajem w Europie. Państwo przyjęło republikańską formułę i parlamentarny system rządów z premierem jako głową państwa. Najwyższe ciało ustawodawcze – Zgromadzenie Konstytucyjne, tworzyło 130 deputowanych (w tym 5 kobiet oraz przedstawiciele 8 mniejszości narodowych) reprezentujących wszystkie warstwy społeczne i 6 partii politycznych. Większość (99 osób) w Konstytuancie stanowili socjaldemokraci/mieszewicy, natomiast pozostałe mandaty zdobyli: socjal-federaliści (10), narodowi demokraci (9), socjal-rewolucjoniści (6), ormiański Dasznakcutjun (3), partia posiadaczy ziemskich (2), bezpartyjni (1). Posiedzenia Konstytuanty odbywały się od 12 marca 1919 r. do 17 marca 1921 r.⁹ Od lutego 1921 r. w posiedzeniach plenarnych brało udział już tylko siedmioosobowe Prezydium Konstytuanty (część deputowanych zgłosiła się na ochotnika do walki z wojskami bolszewickimi). Ostatnie posiedzenia odbyły się w Kutaisi i Batumi, już w kraju opanowanym przez bolszewików, tuż przed udaniem się legalnego rządu Gruzji na uchodźstwo.

Uwieńczeniem dwuletniej działalności Konstytuanty było zatwierdzenie w lutym 1921 r. pierwszej gruzińskiej konstytucji. Ten najwyższy akt prawny wprowadzał wiele nowoczesnych rozwiązań: instytucje referendum i ławy przysięgłych, wolność słowa, równe prawa wyborcze dla obywateli powyżej 20. roku życia, wolność związków zawodowych, zapewniał ochronę praw pracowniczych, praw mniejszości etnicznych i religijnych, znosił karę śmierci, wprowadzał rozdział państwa i Kościoła¹⁰. Mimo

⁸ Mimo ogromnych nakładów na armię (20 proc. budżetu) warunki służby wojskowej były bardzo trudne. D. Silakadze, *Problem dezercji w regularnej armii Pierwszej Republiki Gruzji (1918–1921)* [w:] *Prace Instytutu Historii Państwowego Uniwersytetu w Tbilisi*, t. II, Tbilisi 2011.

⁹ Datę 12 marca jako dzień inauguracji Konstytuanty wybrano w związku z upadkiem caratu w 1917 r. W Pierwszej Republice 12 marca był dniem wolnym od pracy.

¹⁰ G. Papuashvili, *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia: looking back after ninety years*, „European Public Law” 2012, vol. 18, issue 2.

że konstytucja – oparta na wzorcach zaczerpniętych z krajów zachodnich – nie zdążyła wejść w życie, była swoistą manifestacją europejskich dążeń gruzińskiej elity politycznej.

W 1918 r. utworzono Radę Narodową i rząd tymczasowy oraz zaczęto tworzyć organy bezpieczeństwa i własną armię¹¹. Rok wcześniej udało się odzyskać autokefalię Gruzjińskiego Kościoła Prawosławnego. Wśród osiągnięć tego czasu wymieniana jest reforma oświaty, m.in. powołano pierwszy gruziński uniwersytet, a liczba szkół zwiększyła się o przeszło sto procent. Sukcesem były również zmiany w rolnictwie przyznające ziemię chłopom oraz sprawnie działający system samorządów terytorialnych.

W 1919 r., w atmosferze niepewności, odbyły się wybory do Konstytuanty, a wkrótce potem jej pierwsze posiedzenia. Nowy parlament zatwierdził skład rządu oraz przyjęty rok wcześniej akt niepodległości. Jednocześnie trwały gruzińskie starania o uzyskanie pomocy militarnej do walki z bolszewicką rewolucją oraz o uznanie międzynarodowe¹². (Właśnie ta kwestia cieszy się szczególnym zainteresowaniem polskich historyków¹³, tuż obok tematu gruzińskich oficerów kontraktowych służących w Wojsku Polskim. Badacze zachodni częściej natomiast zajmują się specyfiką gruzińskiej socjaldemokracji i proponowanymi przez nią nowoczesnymi rozwiązaniami¹⁴). Bolszewicka aneksja Gruzji nastąpiła w momencie, gdy państwo to było już bytem ukształtowanym, z zatwierdzoną konstytucją i uznaniem międzynarodowym.

Data wydania omawianej tu publikacji jest w dwójnasób symboliczna. Udostępnienie szerszemu ogółowi zapisów obrad ciała ustawodawczego wybranego w pierwszych demokratycznych wyborach w historii tego kraju wydaje się daleko spóźnione. Dopiero zbliżające się obchody setnej rocznicy ogłoszenia niepodległości przyniosły mobilizację gruzińskich historyków¹⁵. W tym miejscu warto nakreślić szerszy kontekst postrzegania omawianego okresu we współczesnej Gruzji, jak również polityczne uwarunkowania gruzińskiej historiografii.

Maszyna propagandy antymienszewickiej ruszyła wkrótce po zajęciu Gruzji przez bolszewików. Partię socjaldemokratyczną w tym czasie zdelegalizowano, a temat Pierwszej Republiki podlegał swoistej tabuizacji i autocenzurze. O mieniszewikach nie można było mówić inaczej niż jako o zdrajcach rewolucji, a o sowietyzacji Gruzji inaczej niż jako o dobrowolnym przyłączeniu się do republiki rad. W oficjalnym przekazie socjaldemokracji tworzyli burżuazyjno-nacjonalistyczny rząd, który doprowadził kraj do ruiny gospodarczej, brutalnie uciskał ludność i zerwał „braterską więź” z na-

¹¹ D. Silakadze, *Matierialnoje polożenje gruzinskoj armii pieried wojnoj s bolszewickoj Rossijej 1921g.*, „Nowy Prometeusz” 2015, nr 7.

¹² Pierwsze Gruzję uznały dwa państwa: Turcja (1918) i Niemcy (1920). Kraje Ententy uznały Gruzję 26 I 1921 r., w momencie, gdy była ona już jedyną niepodległą republiką na Zakaukaziu i tuż przed wkroczeniem bolszewików na jej terytorium, Polska zaś – 28 I 1921 r.

¹³ W. Materski, *Georgia Rediviva: Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Warszawa 1994; P. Olszewski, *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918–1921*, Piotrków Trybunalski 2001.

¹⁴ S.F. Jones, *Socialism in Georgian Colors: The European Road to Social Democracy, 1883–1917*, London 2005; E. Lee, *The Experiment: Georgia's Forgotten Revolution 1918–1921*, London 2017.

¹⁵ Opublikowano wówczas m.in.: *The First Republic of Georgia: materials of the Georgian National Archive*, ed. B. Kobakhidze, D. Silakadze, A. Vacharadze, Tbilisi 2019 (wyd. gruz./ang.); *Demokratyczna Republika Gruzji (1918–1921): encyklopedia*, oprac. T. Ataneliszwili, G. Astamadze, M. Bakhadze i inni, Tbilisi 2018 (wyd. gruz.); *Noe Ramishvili: album*, oprac. D. Silakadze, I. Iremadze, Tbilisi 2018 (wyd. gruz./ang./franc.)

rodem rosyjskim. W wyniku protestów robotniczych gruzińscy bolszewicy z pomocą 11. Armii zdołali obalić skompromitowany rząd i ustanowili władzę sowiecką¹⁶. Próby snucia alternatywnej narracji były karane¹⁷, nie było też mowy o rzetelnych badaniach historycznych (część archiwaliów udało się wywieźć w 1921 r. za granicę, a część bolszewicy utajniłi lub zniszczyli)¹⁸.

Zainteresowanie społeczeństwa i naukowców omawianym okresem pojawiło się w latach osiemdziesiątych¹⁹, na fali *pierestrojki* i rozbudzonych uczuć narodowych. Nawet na łamach gazety „Komunisti”, organu gruzińskiej partii komunistycznej, zaczęto negować legalność sowietyzacji Gruzji²⁰. To samo czasopismo opublikowało tekst traktatu gruzińsko-sowieckiego z 1920 r., w którym bolszewicka Rosja uznała niepodległość Gruzji²¹. Jeszcze w 1990 r. w kinach zorganizowano premierę gruzińskiej kroniki filmowej z lat 1919–1921. Rok później – po ogłoszeniu niepodległości – kronika pojawiła się na ekranach gruzińskich telewizorów²². Nawoływano wówczas do odzyskania narodowej historii i przywrócono pamięci historię zbrojnego, antybolszewickiego oporu. Po sześćdziesięciu latach pierwsza demokratyczna Republika Gruzji stała się źródłem legitymizacji niepodległościowych dążeń Gruzinów.

Wkrótce oficjalnie zrehabilitowano Pierwszą Republikę, a do narodowego panteonu trafili niektórzy jej przywódcy. Początkowo przywrócono nawet pierwszą konstytucję. Co więcej, preambuła nowego najwyższego aktu prawnego – zatwierdzonego w 1995 r. – odwoływała się do historycznego dziedzictwa ustawy zasadniczej z 1921 r. Uznano również flagę państwową Pierwszej Republiki za flagę Gruzji (obowiązywała do 2004 r.), a 26 maja ponownie stał się świętem narodowym.

Mimo to – z punktu widzenia historiografii, ale też gruzińskiej świadomości historycznej – Pierwsza Republika pozostawała niemal białą plamą²³. Chociaż historykom zdarzało się mówić o narodowym posłannictwie pierwszego gruzińskiego rządu²⁴, wyzwaniem okazało się uwolnienie z ideologicznych okowów historiografii sowieckiej²⁵. Cały czas pokutował brak wiedzy, z jednej strony zabarwiony propagandą ko-

¹⁶ M. Toria, *The Soviet occupation of Georgia in 1921 and the Russian–Georgian war of August 2008: historical analogy as a memory project* [w:] *The Making of Modern Georgia: The First Georgian Republic and its Successors*, ed. S.F. Jones, London–New York 2014.

¹⁷ Przypadek Ushangi Sidamonidze, którego pozbawiono stopnia naukowego i zmuszono do złożenia samokrytyki przed partią za publikację pt. *Historiografia ruchu burżuazyjno-demokratycznego i zwycięstwa rewolucji socjalistycznej w Gruzji, 1917–21* (Tbilisi 1971), podano za: *Soviet denounces historical study*, „The New York Times”, 14 V 1972.

¹⁸ Zbiory przechowywane we Francji i w Stanach Zjednoczonych trafiły do Archiwum Narodowego Gruzji ok. 2000 r., jednak udostępniono je dopiero kilkanaście lat później. Szerzej o losach archiwaliów gruzińskich z lat 1917–1921 zob. I. Khvadagiani, *Archives: Georgia's chaotic memory*, 28 III 2019 r., www.civil.ge/archives/278155 (dostęp 11 XII 2020 r.).

¹⁹ L. Kapitanovi, *1989: Change of memory*, Tbilisi 2019, <https://ge.boell.org/en/2019/07/04/1989-change-memory> (dostęp 11 XII 2020 r.).

²⁰ M. Toria, *op. cit.*

²¹ L. Kapitanovi, *op. cit.*

²² G. Gvakharia, *Gruzini świętują dzień niepodległości: wspomnienie*, 26 V 2003 r., <https://www.radiotavisupleba.ge> (dostęp 11 XII 2020 r.).

²³ Q and A: *Why are Georgians still suspicious of the First Republic?*, 21 VII 2018 r., <https://civil.ge/archives/246979> (dostęp 11 XII 2020 r.).

²⁴ M. Toria, *op. cit.*

²⁵ N. Chikovani, *The Georgian historical narrative: From pre-Soviet to post-Soviet nationalism*, „Dynamics of Asymmetric Conflict” 2012, vol. 5, no. 2.

munistyczną, a z drugiej nacechowany mesjanistycznym dyskursem ruchu narodowo-demokratycznego. Na fali publikowanych wspomnień narodowych demokratów uwidoczniła się (rozwijana po 1921 r., na emigracji) krytyka mienszewików, zarzucająca im utworzenie państwa słabego, nazbyt łatwą utratę kontroli nad terytorium, a nawet zdradę i rusofilię.

W warunkach politycznego chaosu, wojen domowych i kryzysu ekonomicznego lat dziewięćdziesiątych nie było miejsca na rzetelną i naukową reinterpretację historii. Sytuacja zmieniła się dopiero w okresie rządów Micheila Saakaszwilego²⁶, który często odnosił się do historii i nawoływał do dekomunizacji²⁷. Hasła nośne w oficjalnym dyskursie w niewielkim stopniu przełożyły się na spójne działania państwa, wspierające tworzenie nowoczesnej i niezależnej historiografii. Mimo że historycy wrócili do badań archiwalnych (udostępniono m.in. zbiory archiwum KGB), do dziś gruzińskie podręczniki przedstawiają zniekształcony obraz Pierwszej Republiki²⁸.

Jeśli rządy Saakaszwilego uznać za okres, który przyniósł największe nadzieje na głębokie reformy mające wpływ na edukację i historiografię, to warto przyjrzeć mu się nieco bliżej. O ówczesnych zapatrywaniach elit politycznych na historię wiele mówią ich decyzje w sferze symbolicznej²⁹. Saakaszwili inaugurował swoją prezydenturę, znosząc godło i flagę państwową, które ustanowiono wcześniej za symboliką Pierwszej Republiki. W ich miejsce wprowadził symbole nawiązujące do średniowiecznego „złotego wieku” historii Gruzji: flagę z okresu wojen krzyżowych oraz godło korespondujące z herbem królewskiego rodu Bagrationów. Prezydent Saakaszwili kreował siebie na odnowiciela Gruzji, budującego ją niemalże od nowa, czemu towarzyszyła kreacja założycielskiego mitu „rewolucji róż”, swoistego dnia narodzin nowego państwa (23 listopada 2003 r.)³⁰.

Wyraźnie potępiono okres sowiecki, zakazano symboli komunistycznych, manifestacyjnie burzono pomniki zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej, usuwano pomniki Stalina³¹. Otwarto Muzeum Okupacji Sowieckiej, a 25 lutego (data zajęcia Gruzji przez bolszewików w 1921 r.) ustanowiono dniem pamięci narodowej. Centralną narracją stało się przedstawianie Rosji jako odwiecznego okupanta i agresora, co stało się szczególnie uprawnione po wojnie sierpniowej 2008 r.³²

Polityka historyczna prezydenta Saakaszwilego najczęściej nawiązywała do na wpół mitologicznych bohaterów i wydarzeń z okresu średniowiecznej Iberii. Stosunek elity politycznej do Pierwszej Republiki był ambiwalentny: z jednej strony jako ta, która wybrała Europę, dostarczała potrzebnej legitymizacji dla jej prozachodnich dążeń,

²⁶ Micheil Saakaszwili objął rządy w wyniku pokojowej „rewolucji róż” (listopad 2003), która obaliła skompromitowanego Eduarda Szewardnadze. Był prezydentem Gruzji od stycznia 2004 r. do listopada 2013 r. (przez dwie kadencje). Reprezentował Zjednoczony Ruch Narodowy, który był partią rządzącą w latach 2004–2012.

²⁷ D. Zadura, *Georgia's memory of communism: (interview)*, „New Eastern Europe” 2017, no. 3/4.

²⁸ Analiza obowiązujących podręczników, wydanych w 2012 r., za: *Georgian history textbooks still preach Soviet propaganda*, 20 III 2020 r., <https://civil.ge/archives/340653> (dostęp 11 XII 2020 r.).

²⁹ D. Zadura, *Polityka symboliczna w Gruzji wobec działań politycznych po rewolucji róż* [w:] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.

³⁰ M. Toria, *op. cit.*

³¹ W 2009 r. zburzono pomnik żołnierzy Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w Kutaisi. Na jego miejscu zbudowano nowy budynek parlamentu. Największy pomnik Stalina – w Gori – rozebrano w 2010 r.

³² M. Toria, *op. cit.*

a z drugiej – chociaż 26 maja pozostał rocznicą odzyskania niepodległości, to przez wiele lat tej dacie nie towarzyszyło większe zainteresowanie Pierwszą Republiką. Jednak szczególnym szacunkiem zaczęto otaczać tzw. junkrów, czyli młodych kadetów tbiliskiej szkoły podchorążych, którzy w 1921 r. wzięli udział w obronie stolicy³³. Dużym poważaniem cieszył się Ekwtime Takaiszwili³⁴, historyk, który na polecenie rządu mienszewickiego przetransportował najcenniejsze gruzińskie dzieła sztuki na Zachód. Dzięki niemu skarb narodowy przetrwał nienaruszony, by potem wrócić do kraju. Jedną z niewielu postaci związanych z Pierwszą Republiką, do której elita polityczna niepodległej Gruzji odnosiła się pozytywnie, był Kakuca Czolokaszwili³⁵ – bohater i przywódca powstania antybolszewickiego 1924 r.³⁶ W 2005 r. zorganizowano uroczysty pochówek jego sprowadzonych z Francji szczątków. Ponieważ za sprawą ruchów dysydenckich lat osiemdziesiątych stał się on postacią popularną, wykorzystano go jako symbol walki z rosyjskim okupantem³⁷. Wymienione postacie okazały się w zasadzie wyjątkami, gdyż rządzący nie identyfikowali się szerzej z przywódcami politycznymi Pierwszej Republiki. Co więcej, Saakaszwili rządowi Pierwszej Republiki przypisywał brak patriotyzmu i tchórzostwo oraz uważał, że w 1921 r. Tbilisi porzuciono bez walki. Jak twierdzą zachodni kartwelolodzy, nowe gruzińskie elity nie mogły pogodzić się z marksistowską proweniencją przywódców pierwszego niezależnego państwa gruzińskiego³⁸. Łatwo było zarzucić brak patriotyzmu mienszewikom, dla których niepodległość stała się wartością naczelną nie w wyniku przyjętej ideologii, lecz w drodze politycznej ewolucji.

Z perspektywy społeczeństwa postkomunistycznego, ogarniętego narodowym entuzjazmem oraz religijnym odrodzeniem, dla reputacji Pierwszej Republiki nie bez znaczenia były jej relacje z Kościołem. Twardy rozdział państwa i Kościoła w 1919 r. był pomysłem iście rewolucyjnym³⁹. Taki model relacji nawet dziś, sto lat później, byłby w Gruzji niemożliwy do przeforsowania. Niektórzy twierdzą, że w odrodzonej Gruzji miejsce ideologii sowieckiej zajęło prawosławie⁴⁰.

Zwolennicy utrzymania uprzywilejowanej pozycji Kościoła prawosławnego postrzegają elitę Pierwszej Republiki jako nihilistów, którzy zapoczątkowali dzieło zniszczenia, niedługo później kontynuowane przez bolszewików. W ich optyce rozbitcie symbiozy państwa i Cerkwi oznaczało uderzenie w podstawę gruzińskiej tożsamości, a osłabienie

³³ Część z nich niedługo później przybyła do Polski i służyła w WP jako oficerowie kontraktowi.

³⁴ Ekwtime Takaishvili (1863–1953) – członek Konstytuanty z ramienia narodowych demokratów, w 2002 r. kanonizowany przez Gruzkański Kościół Prawosławny.

³⁵ Kakutsa Cholokashvili (1888–1930) – oficer ochotniczej Gwardii Ludowej niepodległej Gruzji, w 1917 r. wstąpił do partii narodowych demokratów, po 1921 r. dowodził podziemiem zbrojnym, po porażce powstania narodowego wyemigrował do Francji, gdzie zmarł na gruźlicę.

³⁶ W. Materski, *Powstanie narodowyzwolenicze 1924 r. w Gruzji*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1999, t. 34.

³⁷ Pozytywnie odniesiono się również do innych dowódców wojskowych Pierwszej Republiki, takich jak Kote Abkhazi oraz gen. Giorgi Mazniashvili. Obaj zginęli w wyniku sowieckich represji.

³⁸ *Q and A: Why are Georgians still suspicious of the First Republic? ...*

³⁹ Konstytucja gwarantowała wolność sumienia, naukę religii usunięto ze szkół, państwo odmówiło finansowego wsparcia Kościoła gruzińskiego, miało również dochodzić do konfiskaty kościelnej ziemi i mienia.

⁴⁰ E. Gavashelishvili, *Anty-Modern and Anti-Globalist Tendencies in the Georgian Orthodox Church*, „Identity Studies” 2012, vol. 4.

Kościół było torowaniem drogi dla zwycięstwa komunistów⁴¹. Z takiego punktu widzenia rozdział państwa i Kościoła to rozwiązanie antynarodowe. Rzecznicy pozytywnego odwołania się do Pierwszej Republiki to często jednocześnie zwolennicy europeizacji, którzy w Kościele widzą przeszkodę w politycznej i społecznej modernizacji kraju⁴². Te dwa światopoglądy ścierają się w Gruzji do dziś⁴³.

Zgodnie z silną prozachodnią orientacją po 2004 r. starano się dowodzić naturalności demokratycznej i europejskiej ścieżki Gruzji. Odwoływano się do antycznych korzeni, historii chrześcijaństwa oraz krótkiego, ale jakże ważnego doświadczenia demokracji Pierwszej Republiki. Jednocześnie podkreślano, jak brutalnie zostało ono przerwane przez bolszewicki najazd. Za postać mającą uosabiać gruzińskie tradycje demokracji nie wybrano jednak żadnego spośród mienszewickich przywódców Pierwszej Republiki, lecz Eliasza Czawczawadze⁴⁴, uznawanego za prekursora gruzińskiej partii narodowo-demokratycznej⁴⁵. To pod jego portretem w nowym Pałacu Prezydenckim Saakaszwili fotografował się z wszystkimi goszczącymi w Tbilisi przywódcami świata.

W panteonie bohaterów narodowych Eliasza Czawczawadze zajmuje wysokie miejsce. Wybór tej postaci jako symbolu „ojca narodu” i gruzińskiej państwowości był ruchem bardzo cełnym, nikt bowiem nie jednocy Gruzinów skuteczniej. Żaden z przywódców Pierwszej Republiki nie charakteryzował się wówczas takim symbolicznym potencjałem. Nie mieli go również zapomniani posłowie Konstytuanty. Jak się okazało po przesłaniu ich losów, większość tych, którzy pozostali w Gruzji, dotknęły represje: byli więzieni, zsyłani i mordowani⁴⁶. Tych, którzy przetrwali lata dwudzieste, osiągnęła „wielka czystka” okresu 1937–1938. Miejsca „pochówku” skazanych na śmierć do dziś pozostają nieznanymi. Ich nazwiska na wiele lat wymazano z historii.

Społeczeństwo gruzińskie do niedawna nie miało wielu pozytywnych skojarzeń z Pierwszą Republiką. Stan ten próbuje zmienić nowe pokolenie historyków⁴⁷. Widoczne są próby reinterpretacji dziejów niepodległej, republikańskiej Gruzji, tak by z symbolu porażki i utraconej szansy stała się inspiracją i odniesieniem dla rozważań o współczesnym państwie. Coraz częściej w gruzińskim dyskursie publicznym Pierwsza Republika pojawia się w pozytywnym kontekście. Mówi się o „założycielskim doświadczeniu gruzińskiego parlamentaryzmu”, chwali się ówczesną kulturę debaty politycznej, a zapomnianych przywódców przedstawia jako mężów stanu. Współczesną Gruzję ogłasza się prawnym sukcesorem Pierwszej Republiki, a obchody stulecia niepodległości wykorzystuje wizerunkowo na arenie międzynarodowej. Również na forum wewnętrznym

⁴¹ D. Gegenava, *Church–state relations in the Democratic Republic of Georgia (1918–1921)*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2018, t. 21.

⁴² S. Minesashvili, *The Orthodox Church in the democratization process in Georgia: hindrance or support?*, „Caucasus Analytical Digest” 2017, no. 97; E. Gavashelishvili, *op. cit.*

⁴³ D. Zadura, *Liberalna demokracja i prawosławny dżihad*, 21 IX 2010 r., <http://www.psz.pl/124-polityka/diana-zadura-liberalna-demokracja-i-prawoslawny-dzihad-w-gruzji> (dostęp 11 XII 2020 r.).

⁴⁴ Ilia Chavchavadze (1837–1907) – pisarz, lider ruchu odrodzenia narodowego, wydawca najważniejszej gruzińskojęzycznej gazety okresu carskiego, zamordowany, w 1987 r. uznany świętym Kościoła gruzińskiego i męczennikiem sprawy narodowej, o jego zabójstwo oskarżano socjaldemokratów.

⁴⁵ Zjednoczony Ruch Narodowy, z którym związany był Micheil Saakaszwili, odwołuje się do tradycji narodowo-demokratycznej.

⁴⁶ Biografie deputowanych zebrano w: I. Khvadagiani, *The Constituent Assembly of Georgia: memorial album*, Tbilisi 2016 (wyd. gruz.).

⁴⁷ R. Gente, *Georgia’s new generation of historians: seeking democracy’s past*, 23 VIII 2018 r., <https://civil.ge/archives/250000> (dostęp 11 XII 2020 r.).

jubileusz służy wzmocnieniu narracji i dążeń prozachodnich. Zwraca się także uwagę na paralele między postkolonialnymi rządami Gruzji początku XX i XXI w. Dwa razy w ciągu stu lat Gruzja zmuszona była budować swoją państwowość od zera, mając podobne dążenia, uwarunkowania i wyzwania. Podobnie jak wówczas, tak i dzisiaj, Gruzja wyłoniła się jako kraj postkolonialny z upadłego imperium i szybko stała się pionierem demokracji w regionie.

Bliższe spojrzenie na dorobek Pierwszej Republiki skłania badaczy do wniosku, że rządy socjaldemokratów były w istocie bardziej demokratyczne niż socjalistyczne, a pierwotna fascynacja marksyzmem i związane z tym priorytety uległy zmianie, gdy okazało się (wobec rewolucji bolszewickiej i zagrożenia tureckiego), że tylko niepodległość może zapewnić Gruzinom przetrwanie⁴⁸.

Można mieć wrażenie, że pod wpływem niewielkiej grupy bardzo aktywnych publicznie badaczy zaczyna się kształtować oddolna polityka pamięci, która może okazać się dobrą bazą dla poszukujących gruzińskiej tożsamości⁴⁹.

Po latach deputowany do Konstytuanty Ekwtime Takaiszwili mówił: „Jakiego zdania nie byłibyśmy o okresie naszej niepodległości, jakkolwiek krytycznie byśmy oceniali wszystko, co się wówczas wydarzyło, zajmuje on ważne miejsce w naszej historii. Pamiętamy tylko uchybienia i błędy, a nie szukamy dobrych stron. Chociażby jedna, którą warto wspomnieć, to ta, że wszystkie ludy gruzińskiego pochodzenia [...] wystąpiły na arenie międzynarodowej jako zjednoczony naród. Takie zjednoczenie nie miało miejsca w historii Gruzji od XIII wieku. Ciężka praca naszej inteligencji drugiej połowy XIX wieku osiągnęła swój cel: stworzyliśmy naród, ukształtowaliśmy swoją tożsamość i wybraliśmy jedność”⁵⁰.

Diana Zadura

ORCID: 0000-0001-8869-3179

⁴⁸ B. Kobakhidze, *From international revolution to a national state – the case of Georgian social democracy (1917–1921)*, 31 VII 2017 r., <https://ge.boell.org/en/2017/07/31/international-revolution-national-state-case-georgian-social-democracy-1917-1921> (dostęp 11 XII 2020 r.).

⁴⁹ *Idem*, *Why do I like the First Republic?*, 26 V 2018 r., <https://netgazeti.ge/news/280440> (dostęp 11 XII 2020 r.).

⁵⁰ Słowa wypowiedziane w 1939 r. podczas zjazdu gruzińskiej emigracji politycznej we Francji, przytoczone we wstępie do omawianej publikacji. Zob. *Zgromadzenie Konstytucyjne Gruzji: protokoły posiedzeń*, t. I, red. I. Iakobashvili, M. Khositashvili, E. Jgerenaia, Tbilisi 2019, s. 14.